

TÖRTÉNELMI FILMTÁRAK

ATÖRTÉNETTUDOMÁNY a mult eseményeit, a mult jelenségeit kutatja ugyan, de magát az életet igyekszik rekonstruálni. Az életet, amely elhalt, melynek hullámai elgyűrűztek és csak az élettelen anyag az, amelyből a történetudós megelevenítheti.

Az anyagi műveltség fejlődésével egyre jobban szélesedik és tágul azoknak az anyaghoz kötött tárgyi emlékeknek a köre, melyekből a történelmi élet képe tükröződik szemeink elé. Minden tárgyról, amely egykor az emberi élet szolgálatában állott, vagy annak útjába került, a történelmi életnek megannyi mozzanata olvasható le. Elsősorban a szó szorosabb értelmében vett írott emlékekről, melyek a papír diadalmas előretörése és a nyomdatechnika óriási lendülete óta olyan korlátlan lehetőségeket kínálnak az élet folyamának írásbeli megrögzítésére, melyek a jövő történetkutatói számára már szinte áttekinthetetlen tömegben termelik korunkról az írott emlékeket. Különösen a tömegtermelés következtében az olcsóbb, de egyúttal silányabb minőségű papír hódította meg az élet minden területét s máris megállapítható, hogy bár ez az anyag a mindennapi élet írásbeli közléseire kiválóan alkalmas ugyan, de mire írott emlékké válhatna, el is pusztul. A jövő történetkutatói a mai korban termelt írott emlékek felhasználásakor e két nehézség mellett szembetalálják magukat azzal a harmadik nehézséggel is, melynek leküzdésére irányuló törekvés a kritikai történetírás egyik legjellemzőbb vonása. A ma létrejövő írott emlékeknek ugyanis éppen úgy megvan az eredendő hibájuk, mint mindenik, a történelem folyamán létrejött írásbeli feljegyzésnek. A tolat ugyanis emberi kéz vezeti és emberi gondolat irányítja, amely egyéniségét sohasem vetheti le. Egyéni a látás, mely az élet jelenségeit szemléli, de egyéni az a látás is, mely az írott emlékekből életrekelhető múltat nézi. A történettudomány örökké tartó küzdelme éppen arra irányul, hogy az egyéni látásmódoknak minél jobban fölébük emelkedve, megközelítse a tárgyilagosságot.

E ponton siet a történettudomány segítségére az anyagi műveltség egyik legújabb terméke, amely már az események megrögzítésénél diadalmaskodik az egyéni látás felett, a film, a mozgófényképfelvétel. Felesleges részletezni ennek az anyagnak a jövő történeti kutatás számára való nagy jelentőségét, mely a felvevőgép objektívjának segítségével kiküszöböli az emberi szem és tudatosítás szubjektivitását.

Hiszen ez az anyag úgy pörgeti le a késői kutatók szeme előtt az eseményeket, ahogy az a lencse előtt valóban lefolyt. Megörökíti a mozgást, sőt megörökíti ma már a hangot is, és így szinte az élet lüktető valóságát rögzíti képsoraiba. E képsorokból a jövő történetkutatója tehát jobban megismerheti egy félóra eseményeit, mint kötetekre menő leírásból. A film anyagának a jövő számára való megőrzése sem nagyobb technikai feladat, mint a rosszminőségű papír konzerválása. S ha a film, mint történeti forrás, az írott emlékeket történeti forrásértéküktől sohasem fogja megfosztani, legalább azokkal egyenrangú szerepet követel magának és pedig teljes joggal.

A filmnek ezt a történeti jelentőségét a nyilvánosság előtt az orosz Boleslav Matuzewski hangoztatta először 1898-ban Párizsban megjelent kis munkájában, mely az „Une nouvelle source de l’Histoire; création d’un dépôt de cinématographique historique” címet viselte. Amint a munka címe is mutatja, Matuzewski ebben nemcsak a filmek történeti jelentőségét fejtette ki, hanem mindjárt felvetette azt a gondolatot is, hogy a történeti eseményeket megörökítő filmeket meg kell őrizni a jövő számára és e célból azokat „történelmi filmtárak, -ban megfelelően raktározni kellene. Matuzewski az úgynevezett „films documentaires” megőrzésének a fontosságát és szükségességét hangoztatta. Igaz ugyan, hogy az általa felhozott példák, mint az orosz cár és a francia köztársaság elnökének találkozásáról, vagy az angol király uralkodói jubileumáról készült filmek ma már nem töltik ki teljesen a „films documentaires” fogalmát, hanem csak annak egy kis részét: a jövő számára készült programmatikus filmek szűkebb területét. A Matuzewski fellépése óta eltelt három évtized alatt a „films documentaires” (okmányyszerű film?!) fogalma sokkal szélesebb körre terjeszkedett ki és felöleli mindazokat a filmeket, melyek a folyó élet egyes jelenségeinek megrögzítésével a jövőben történeti forrásértékkel bírhatnak; melyek a megrögzített események, jelenségek mozgó bizonyítékai, mozgó okmányai. S ha ma filmeknek a jövő számára való megőrzéséről beszélünk, úgy elsősorban ezekre a filmekre, a jelen e mozgó okmányaira gondolunk. Kétségtelen, hogy az államfők találkozásához, uralkodói jubileumokhoz hasonló ünnepélyes alkalmakról Matuzewski fellépése óta a filmfelvételek százai készültek s bár ezek sem érdektelenek a jövő történeti kutatása szempontjából, sokkalta nagyobb a történeti értéke azoknak a filmeknek, melyek nem kivételes ünnepeket, hanem a mindennapi élet eseményeit, annak egyes jelenségeit rögzítik a filmszalagra, a legteljesebb objektivitással téve bizonyosságot azok pontos lefolyásáról. Köztudomású, hogy a filmnek ezt a bizonyító erejét a bíróság is felhasználja, például balesetek alkalmával a felelősség megállapításánál. Ilyen történeti forrásértékkel bíró filmek elsősorban a híradók, de az oktatófilmek, a reklám céljait szolgáló ipari-, kereskedelmi-, üzemi filmek nagyrésze és sok másjellegű felvétel is.

A Matuzewski által felvetett gondolat a maga korában nem talált ugyan visszhangra, de mégis övé az érdem, hogy jóformán a filmkultúra kezdetén már felismerte ez új kultúrtermék történeti forrásértékét. A kezdeményezés terén a következő lépést a német Ludwig

Bauer tette, aki tíz évvel később, 1908-ban nagyvonalú tervezetet készített a történeti értékkel bíró filmek megőrzésére szolgáló „Film-archiv“ szervezéséről.

A gondolat két évvel később Belgiumban vetődött fel újra és itt el is jutott a megvalósulás útján az első állomáshoz. 1910-ben Brüsszel város tanácsának megbízása alapján a város levéltárnoka: Guillaume Des Marez hozzáfogott a város levéltárának jelenkori gazdasági és társadalmi osztályához szervesen hozzáilleszkedő filmtár megszervezéséhez és e munkája során nyert tapasztalatai alapján az 1910 augusztusában Brüsszelben összeült nemzetközi könyvtárnok- és levéltárnokkongresszus elé terjesztette a történelmi filmek megőrzésével kapcsolatos kérdéseket.

A megoldás legelső formája is már a levéltárhoz kapcsolta a történeti forrásértékű filmek megőrzését s ezzel kijelölte a további fejlődés számára a követendő utat, melyre a múlt írott emlékei és ez új történeti forrásanyag között fennálló történeti értékbeli közeli rokonság mutatott rá.

A világháború kitörése azonban a levéltárügy terén tett nemzetközi kezdeményezéseket csirájában fojtotta el, ezzel együtt természetesen a történelmi értékű filmek megőrzése kérdésének még alig elvetett magját is, és pedig nemcsak nemzetközi téren, hanem egyes államokon belül is. De más oldalról éppen a világháború juttatta nagyobb jelentőséghez a filmfelvételeket, különösen pedig azoknak történeti jelentőséggel bíró fajtát, a világháború eseményeiről készült okmányyszerű filmeket. Ezek a hadműveletekről készült felvételek a világháború katonai történetének legértékesebb forrásai. De nagy számmal készültek egyéb, a háborúval kapcsolatos eseményekről, életjelenségekről is felvételek, melyek reáterelték nemcsak a hadvezetőség, hanem a kormányhatóságok figyelmét is a filmfelvételek történeti jelentőségére, egyben pedig megvetették az alapját úgyszólván kivétel nélkül mindenik hadviselő államban a történeti értékkel bíró filmek gyűjteményeinek. A világháború által adott e lökés jelentőségét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy ama nyolc állam közül, melyekben a történelmi értékű filmek gyűjtése ezideig megindult, háromban és pedig Angliában, Franciaországban és Kanadában az összegyűjtött filmanyag jóformán csak a háborús felvételekre korlátozódik, de Németországban is ez volt az az alapkő, melyre a történelmi értékű filmgyűjtés épületét fokozatosan felépítik. Az amerikai filmtár anyagának tekintélyes részét is a háborús felvételek szolgáltatták.

Ha a világháború éppen a hadviselő államokban termelt is nagyobb számmal olyan filmfelvételeket, melyeket a jövő történetírása nagy mértékben hasznosíthat, mégis érthető, hogy hasonló történeti értékkel bíró filmek további gyűjtésére a háború utáni súlyos években nem történt további lépés.

A világháború után elsőnek a nem hadviselő Hollandiában szervezték meg a történeti értékkel bíró filmek gyűjtését. Amellett, hogy a háború megrázkódtatásait Hollandia lényegesen kevésbé érezte meg, a szervezés létrejött a holland levéltárügy fejlettségének is sokat köszönhet, különösen pedig a hágai birodalmi levéltárnoknak, Fruin

professzornak. Fruin nemcsak odahaza segítette elő e kérdés megoldását, hanem nemzetközi téren is szorgalmazta azt. Mint a Történettudományok Nemzetközi Bizottsága ikonográfiai bizottságának elnöke 1932-ben részletes ankét keretében kért választ az egyes államoktól arra, hogy milyen lépések történtek náluk e nagyjelentőségű forrásanyag megőrzésére és a nemzetközi szerv — sajnos, igen erélytelennek bizonyult — szavával felhívta az egyes államok kormányainak figyelmét e korszerű kérdésre. Utóbb, mint a Történettudományok Nemzetközi Bizottsága levéltári bizottságának elnöke, ott is programra tűzte a történelmi értékű filmek megőrzésének időszerű kérdését.

A belga Des Marex és a holland Fruin, a történelmi értékű filmek lelkes pártfogói azonban nem érhették meg, hogy a jövő történeti kutatása számára mindenütt tervszerűen meginduljon e becses forrásanyag gyűjtése és megszerveztessék annak kellő megőrzése. Igaz, hogy Brüsszel város példáját követve München és Leiden a városi levéltárakban, Drezda a tanácsi levéltárban, Párizs pedig külön filmtárban, „cinémathèque“-ban rendszeresen gyűjti a város története, társadalmi, kulturális és gazdasági élete szempontjából értékkel bíró filmeket, de országos gyűjteménnyel ezideig csak három ország dicsekedhetik.

Hollandiában már 1919-ben berendezték a „Nederlandsch Centraal Filmarchief“-et, amely a hasonló nevű egyesület tulajdona és az anyaország és gyarmatai életéről készült és készített, történeti szempontból értékkel bíró filmek megőrzését szolgálja. Állami szubvenciót élvez és a tagok (magán és jogi személyek) tagdíja biztosítja a gyűjtemény fenntartásához és gyarapításához szükséges anyagi forrást. A „Filmarchief“ anyaga két módon gyarapodik. Az egyik az, hogy az ott való megőrzés céljából, hatósági rendeletre készített filmek negatívjai az állam tulajdonában maradnak és a „Filmarchief“ őrzi meg azokat; a másik mód a filmgyárosok részéről történt ajándékozás, vagy olyan filmek negatívjainak csekély összegekért való megvásárlása, melyek amúgy is igen rövid időn belül elvesztik aktualitásukat. Ilyen filmek pl. a híradók, amelyek két-három hét elteltével már nem kerülnek többé bemutatásra és amelyek negatívjait az egyesület ingyen vagy igen olcsón megkapja azzal a feltétellel, hogy tíz éven belül nem készít róla pozitívot és a nagyközönségnek nem mutatja be. Ugyancsak csekély összegekért szerezhetik meg az egyes iparvállalatok által reklám céljából készített filmek negatívjait is. A holland belügyminiszter elrendelte volt azt is, hogy a helyi hatóságok ne engedélyezzék a felvételeket — amennyiben azok közbenjárásuk nélkül nem volnának elkészíthetők —, ha a filmgyár nem tesz ígéretet arra, hogy a negatívot beszolgáltatja a „Filmarchief“-ba. Erre a rendeletre a filmgyárosok bojkottálták ugyan a „Filmarchief“ -et, miért is most ilyen értelmű törvénnyel tervezik őket erre kényszeríteni. Ha tehát a holland központi történelmi filmtár nem is állami szerv, hanem magánegyesület tulajdona, az állam minden módon — szubvencióval, megfelelő rendeletek kiadásával — támogatja a történelmi értékkel bíró filmek megszerzésére irányuló munkáját, sőt az egyesület kérésére a miniszter hozzájárult ahhoz, hogy a filmraktárt a hágai birodalmi

levéltárban rendezzék be azzal a feltétellel, hogy az elhelyezési engedélyt mindenkor visszavonhatja, hogy a felelősség és a költségek az egyesületet terhelik, azonban a filmeket a raktárból csak a birodalmi levéltárak engedélyével lehet kivenni és csak a birodalmi levéltár személyzetének van joga a raktárba bejárni.

Az Amerikai Egyesült Államok Állami Levéltárját az 1934. évi június 19-i törvény szervezte meg s ez külön szakaszban rendelkezik a levéltár mozgófénykép- és hanglemező-osztályának felállításáról, melynek feladata minden olyan film és hanglemez átvétele, raktározása, megőrzése és a kutatók részére való kiszolgáltatása, melyek az Egyesült Államok történetére vonatkoznak. Anyaga a szövetségi és az egyes államok kormányhatóságai részéről beszolgáltatott filmekkel s emellett vásárlás útján, indokolt esetben pedig az osztály által közvetlenül készített felvételekkel gyarapodik.

Németországban a világháborús filmanyagot 1920-ban átadták a potsdami birodalmi levéltárnak, mely azóta is igyekezett pótlólag megszerezni a „Filmarchiv“-ja részére minden még megszerezhető háborús filmet, sőt a háború utáni évek jelentősebb eseményeit megőrkítő felvételeket is. A potsdami birodalmi levéltár filmállagát (amely 1932-ben körülbelül 200.000 méter hosszúságú 300 negatívból és közel 650 pozitívból állott) az 1935-ben alapított önálló „Reichsfilmarchiv“ vette át. A „Reichsfilmarchiv“ a birodalmi filmkamara alá tartozik és szabályzata értelmében azok a filmek kerülnek benne megőrzésre, melyek megőrzés céljából ott letétbe helyeztetnek, vagy hatósági rendeletre oda beszolgáltattnak. Ezekon kívül pedig minden olyan kulturális, oktató, ipari, üzemi filmek és híradók, melyeket a birodalmi filmkamara elnöke megőrzésre érdemesnek ítél. Az anyag gyarapítása — elvileg — vásárlás útján történik, bizonyos, a hollandihoz hasonló, korlátozott bemutatási engedély mellett. Azok a filmek, melyek állampolitikai vagy egyéb szempontok miatt különösen értékesnek látszanak, ennek megállapítása után bizonyos adókedvezményben részesülnek, amiért viszont az előállító gyár a film egy kópiáját ingyen köteles a „Reichsfilmarchiv“-ba beszolgáltatni. Ezzel egyidejűleg elrendelték, hogy a filmek negatívjait a filmkamara elnökének hozzájárulása nélkül sem megsemmisíteni, sem külföldre kivinni nem szabad.

A nem hadviselő Hollandián kívül tehát a megőrzésre szánt filmállag tekintélyes részét mindenütt a világháború termelte felvételek alkotják. A történelmi értékkel bíró filmek megőrzésének szervezése terén legelői járó három államban: Hollandiában, az Egyesült Államokban és Németországban egyaránt a saját történelmükre vonatkozóan értékkel bíró filmek gyűjtése a kiválasztási elv ugyanúgy, mint azokban a városokban is, amelyek levéltárhoz kapcsolva vagy önállóan már megszervezték a város történelmére vonatkozó felvételek gyűjtését. Ez az elv a gyűjtés figyelmét elsősorban a híradókra terjeszti ki, melyek történelmi forrásértékét aligha kell külön kiemelni. De nem hagyja figyelmen kívül a kulturális, oktató, ipari stb. filmeket sem. Ezek különben is alig választhatók el egymástól. Sorakoztassunk fel néhány oktatófilmet: üvegyártás; rizs-

termelés; a röntgensugarak gyakorlati alkalmazása; a magyar házi-szöttes készítése; a víz energiájának felhasználása (vízi kerekek, turbinák, erőművek); a varrógép gyártása és működése, vagy a gyalogszerrerrel és járművel való közlekedésről készült oktatófilm. (A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Oktatófilm Kirendeltsége és a főváros oktatófilmjeiből.) A reklám céljából készült ipari, üzemi stb. felvételek, mint pl. a cukorrépatermelésről és a cukorgyártásról; a dohánytermelésről és a dohány feldolgozásáról; az olajfinomításról; a kaucsuktermelésről stb. (a holland „Filmarchief“-ben) a maguk területén ismeretterjesztő hivatást töltenek be és kétségbe lehet-e vonni, milyen értékes forrásanyag válik ezekből az ipartörténeti, a gazdaságtörténeti kutatás számára? Mert ha ezek a filmek ma gyakorlati célt szolgálnak is, kétségtelen, hogy bizonyos idő elteltével elvesztik gyakorlati értéküket, hogy ugyanakkor a jövő történeti kutatása számára forrásanyaggá váljanak, történeti forrássá érjenek, vagy mint a németek mondják: „levéltári jelentőség“-hez jussanak. De Hollandia és az Egyesült Államok az elől sem zárkoznak el, hogy indokolt esetben a filmek megőrzésére hivatott intézmény maga is készítsen vagy készíttessen felvételeket. Ilyen esetek Hollandiában pl. a Zuiderzee lecsapolásával teljesen megváltozó táj életformái; a szélmalomok, vagy a gyarmati lakosság élete, és az Egyesült Államokban is az anyagi műveltség hatását még kevésbé érző területek életjelenségei (indianok), melyek mind-mind igen fontosak arra, hogy a mai formájukban megrögzíttessenek a jövő gazdasági- és társadalomtörténeti kutatás számára. A modern városrendészet olykor nemcsak egyes városrészek képét, hanem ezzel azok életét is teljesen átalakítja, melyet a fényképfelvételek csak töredékesen tudnak visszaadni. A városok filmgyűjtésében éppen ez a szempont domborodik ki.

Meg kell még említeni az első pillanatban történeti értékűnek nem is látszó, úgynevezett szórakoztató filmeket is, hiszen ezek is képviselhetnek sajátos történeti értéket. Elsősorban tekintettel a kor érdeklődésére és felfogására, mely azokat létrehozta és tekintettel a művészeti fejlődés állomásaira, amelyeken helyet foglalnak. Ezek gyűjtésére is történtek már a külföldön — a történelmi értékű filmektől elkülönítve — bizonyos kezdeményezések, de inkább csak magánosok és magánintézmények részéről.

A rohamosan növekvő magyar filmtermelés ez utóbbi filmek terén sajnos alig produkál olyan filmeket, melyek előnyös megvilágításban mutatnak be a kor felfogását és érdeklődését s legkevésbé azt a fejlődési fokot, melyen filmművészetünk napjainkban áll. A történelmi értékkel bíró magyar filmfelvételek azonban egyre sürgetőbben kiáltnak megőrzés után. Eltekintve a magyar filmhíradóktól, melyek ma már igen serény krónikásai napjaink eseményeinek, különleges alkalmakról — híradó cél nélkül is — készültek hatóságilag felvételek, amelyek vagy egyáltalában nem, vagy csak részben kerültek a nyilvánosság elé bementésre. Számítani kell arra, hogy az ilyen felvételek száma egyre nőni fog és a felvételek megszervezése egyre rendszeresebb lesz. S ha a kultuszminisztérium felügyelete alá tartozó magyar oktatófilmtár száznál több filmje közül ma még csak

egy-kettő vétetett is ki a pedagógiai szolgálatból, kétségtelen, hogy ezeknek a száma fokozatosan nőni fog s azok értéktelen ballasztként nehezdednek majd az oktatásügyi igazgatásra, mely őket készítette. Hasonló lesz majd a helyzet a főváros pedagógiai filmgyártása terén is. És teljesen bizonytalan a sorsa a külföldiekhez hasonlóan reklám céljából készült ipari, üzemi stb. felvételeknek, melyek pedig értékes forrásai a fejlődő magyar ipar történetének.

A történelmi értékkel bíró filmek megőrzése attól kezdve, hogy Brüsszel város 1910-ben a városi levéltárhoz kapcsolva megszervezte, szoros kapcsolatban áll a levéltárakkal. De a „Filmarchief“, „Filmarchiv“ fogalmak magyar megjelölésére a „történelmi filmtár“ elnevezés látszik alkalmasnak még akkor is, ha az valamely levéltári szervezetbe tartozik bele, míg a filmtár a gyakorlati célokat szolgáló filmek gyűjteményét jelenti, pl. oktatófilmtár. Nálunk a történelmi értékkel bíró filmek közül talán csak éppen oktatófilmtárjaink darabjai számíthatnak átmeneti megőrzésre. De a gyakorlati értéküket elvesztett felvételek a többi, megőrzésre érdemes felvételekkel együtt igazán megérdemelnék egy magyar történelmi filmtárban való összegyűjtésüket és megőrzésüket ahelyett, hogy megfelelő gondoskodás hiányában egész bizonyosan elveszenek a jövő történelmi kutatása számára.

PÁLFY ILONA